

KAZIMIERZ KOZICA
Zamek Królewski w Warszawie
k.kozica@zamek-krolewski.pl

Mapa bagien Polesia Daniela Zwickera z 1650 roku – dwa znane i dwa nieznane egzemplarze odkryte w zbiorach polskich

Zarys treści. W artykule przedstawiono stan badań nad jedną z najrzadszych map w historii kartografii polskiej – mapą bagien Polesia Daniela Zwickera (1612–1678) z 1650 r. Wrytowana i opublikowana w Gdańsku przez Wilhelma Hondiusa (po 1597–1652), uważana jest przez K. Buczkę (1963) za jego najlepsze lub jedno z najlepszych dzieł. Jeszcze do niedawna sądzono, że nie ma jej w polskich zbiorach publicznych, a w całej dotychczasowej literaturze wymieniano tylko dwa jej znane zachowane egzemplarze w zbiorach zagranicznych: w Dreźnie i w Wiedniu. Ostatnie poszukiwania autora doprowadziły do odkrycia jej trzeciego egzemplarza w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu i czwartego w zbiorach Muzeum Warszawy. Mało tego, ten odkryty czwarty egzemplarz mapy bagien Polesia jest jej drugim stanem z tego samego 1650 roku (dodano m.in. informację o bitwie tojowskiej), którego istnienie przewidywał K. Buczek (1963) na podstawie przerysu mapy zamieszczonego w dziele o czerwcu polskim J. Hamela w tłumaczeniu S.B. Gorskiego (Wilno 1837).

Słowa kluczowe: historia kartografii Polski, bagna Polesia, czerwiec polski, Daniel Zwicker

Daniel Zwicker (1612–1678)¹ urodził się w Gdańsku a zmarł w Amsterdamie, studiował medycynę w Królewcu. Za namową Floriana

¹ Najnowszy stan badań nad ustaleniem życiorysu Daniela Zwickera podaje Peter G. Bietenholtz w pierwszym rozdziale (s. 1–53) swojej pracy – monografii zatytułowanej *Daniel Zwicker (1612–1678). Peace, Tolerance and God the One and Only* (Firenze 1997). D. Zwicker urodził się 22 stycznia 1612 r. w Gdańsku. Jego rodzina pochodziła z Lichnowy (Lichtenau) leżącej pomiędzy Gdańskiem i Malborkiem, gdzie jego ojciec Friedrich (zm. 1631) był pastorem, zanim w 1611 r. przeprowadził się z rodziną do Gdańska zostając pastorem w kościele św. Bartłomieja. Daniel posiadał kilkoro rodzeństwa, starszych braci (trzech?) i więcej niż jedną siostrę. Podobnie jak jego bracia, D. Zwicker studiował na uniwersytecie w Królewcu, na który zapisał się 6 czerwca 1629 r. Tam studiował medycynę do 1634 r.,

Crusiusa (?–po 1645) zmienił wyznanie stając się członkiem sekty antytrynitariuszy (zwanych także arianami, braćmi polskimi lub socynianami). Z tego powodu musiał w 1643 r. opuścić Gdańsk. Jednym z miejsc, gdzie znalazł schronienie były dobra braci Niemiryczów (polskich arian) na Polesiu i Wołyniu, gdzie zajmował się praktyką lekarską i kartowaniem Polesia. Do historii kartografii polskiej Daniel Zwicker wszedł jako autor dzisiaj bardzo rzadkiej mapy bagien poleskich wrytowanej i wydanej w 1650 r.

drukując dwie rozprawy naukowe wygłoszone 27 stycznia i 27 października 1634 r. Stopień doktora medycyny uzyskał dopiero podczas krótkiego okresu na uniwersytecie w Lejdzie, na który zapisał się 9 lipca 1639 r. W tym okresie D. Zwicker pracował jako lekarz w Gdańsku. Z jego opublikowanych prac można wnioskować, że zajmował się farmaceutyką, a raczej jatrochemią (gr. *iatrós* – lekarz, chemia) czyli alchemią lekarską (kierunek panujący w alchemii od XVI do XVIII wieku, mówiący że głównym zadaniem chemii jest odkrywanie nowych substancji leczniczych), natomiast według *The Mennonite Encyclopedia*, IV, s. 1051, Zwicker był okulistą, co nie znajduje jednak potwierdzenia. D. Zwicker przez lata życia w Gdańsku mieszkał w domu swojego najstarszego brata Friedricha, stąd też można przypuszczać, że jego żona zmarła wkrótce po ślubie oraz że nigdy nie ożenił się ponownie i nie posiadał dzieci. Będąc w swoich poglądach w opozycji do gdańskich współwyznawców, także do swojego brata, który po śmierci ojca przejął jego stanowisko w kościele św. Bartłomieja, w 1643 r. D. Zwicker wraz grupą przyjaciół skupionych wokół Martina Ruara (Ruarius, 1589–1657) przeniósł się z Gdańska do leżącego nieopodal (tylko 10 km) Straszyna, który należał wtedy do Pawła Iwanickiego, ostatniego posła arińskiego w Sejmie Rzeczypospolitej, usuniętego z Sejmu w 1658 roku. P. Iwanicki był kuzynem Jerzego Niemirycza, polskiego męża stanu, magnata i opiekuna socynianizmu w Polsce. W majątkach J. Niemirycza na Polesiu przebywał D. Zwicker przed 1650 rokiem. Kilka lat później odwiedził na Morawach braci czeskich, skąd wrócił do Straszyna. W 1657 r. osiedlił się w Niderlandach, gdzie jako już luteranin żył jako autor rozpraw religijnych. Jego dzieła na ten temat zyskały wówczas duży rozgłos.

przez pochodzącego z Niderlandów słynnego gdańskiego rytownika i wydawcę Wilhelma Hondiusa (po 1597 Haga – 1652 Gdańsk).

Wilhelm Hondius sztuki rytownictwa uczył się zapewne w oficynie ojca, gdzie także zdobył wykształcenie artystyczne, przez co jego dzieła posiadają wszelkie znamiona rytownictwa niderlandzkiego. Okres polski działalności Wilhelma Hondiusa rozpoczął się około 1636 r., kiedy przeniósł się z Hagi do Gdańska. Dokładnej daty tych przenosin nie znamy, ale związana z wyjazdem aukcja jego dzieł miała miejsce 19 grudnia 1636 roku. W roku tym już pracował na zlecenie króla Władysława IV, który obdarzył go tytułem *chalcographus, chalcoglyphes, iconographus et perspectivarum privilegiatus*². Był nadwornym rytownikiem króla Władysława IV i Jana Kazimierza.

W Gdańsku W. Hondius poza licznymi portretami władców polskich i ich małżonek, polskich magnatów i duchownych, rycinami okolicznościowymi, pracami o tematyce religijnej, a także rycinami przeznaczonymi do reprodukcji w książkach rytował i wydawał także mapy, plany topograficzne i widoki, które przyniosły jemu największą sławę. Wszystkie one bez wyjątku jako bardzo rzadkie zabytki dawnej kartografii polskiej stanowią dzisiaj cenne źródło wiedzy.

Największymi i najważniejszymi pracami Hondiusa na polu kartograficznym są³: plan odsieczy smoleńskiej (*Smolenscium urbs*, 1641), plany Wieliczki Marcina Germana (1645), mapy Ukrainy Guillaume'a Le Vasseur de Beauplana – mapa generalna (1648) i mapa specjalna (1650), mapa Polesia Daniela Zwickera (1650) oraz mała mapa Rzeczypospolitej (1652) i mapy regionalne Ukrainy oraz plany ukraińskich twierdz (1652).

Gdańszczanie, jeden z urodzenia – Daniel Zwicker i drugi z wyboru – Wilhelm Hondius byli twórcami mapy bagien Polesia – jednej z najrzadszych dawnych map polskich, jeszcze do niedawna uważanej za nieobecną w polskich zbiorach publicznych, a zarazem uważanej za najlepsze lub jedno z najlepszych dzieł Hondiusa. Mimo że nie miała ona dużego znaczenia z kartograficznego punktu widzenia, była wielokrotnie wykorzystywana przez kartografów

w XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku. Jej szczegółowy opis ma postać:

U góry po lewej stronie środka mapy, tytuł w kartuszu (ozdobionym głową łosia, dwoma psami i dwoma orłami):

Nova, et nunc primum edita, | PALUDUM POLESIAE TABULA, | quā eas (fecus' ac Geographorum | vulgus fentit) fatis' habitatas, cultas, | et pervias else oftenditur,

Poniżej tytułu, w dolnej części pola kartusza z tytułem: *Autore | Daniele Zwickero | Med. fici-nae] D. [octore] | Curatore | Guiljelmo Hondio | S.R.M.^{ts} Pol. etc. Chalcographo. | Gedani A° MDCL.*⁴

Rytownik i wydawca: Wilhelm Hondius
Miedzioryt, 36×47 cm (wymiary z ramką 37×48 cm); skala ok. 1:650 000

Poniżej kartusza z tytułem, na draperii przedmowa Hondiusa: *Chalcographus Lectori Salutem. | Exhibemus tibi, Candide Lector, novam et antehac | nunquam editam aut vifam Paludum Polefiæ Tabulam, prout | illam Vir præclarus D. Daniel Zwickerus, dum in Polefia | degeret, et ad varios magni nominis ægros subindē ac= | cerferetur, partim ex aliorum, partim ex propriis observatio= | nibus concinnavit, nobisq3 rogantibus, ne vel in fe quicquam | quod publicè prodeſſe poſſet, deliderari pateretur, libens | communicavit. Et, quanquam Autor, primâ quali glacie | fractâ, eandem hanc tabulam pro perfectâ et accuratâ | venditare noluerit, cum tamen, hîc id, quod res eſt, præ | modeltiâ potius' premere, quam cum aliquâ lui laude in | publicum fateri voluiſſe putamus; quandoquidem accura= | tionem ejus in novîſimâ Generalis Delineationis Campo= | rum defertorum caſtigatione non mediocriter' jam experti | ſumus: Imò, quæ hîc fortè irrepſere, mutanda et corrigenda | aliquando, tanti non eſſe non dubitamus, ut propterea | tabula hæc vel ob accuratorem commendari, vel ob | novitatem ſuam grata eſſe nequeat. Vale, lector bene= | vole, et ceptis noltris fave.*⁵

⁴ Nowa, i obecnie po raz pierwszy wydana | MAPA BŁOT POLESIA, | która wbrew powszechnemu | mniemaniu geografów pokazuje, | że są one dość zamieszkałe, uprawne | i dostępne | przez Autora | Daniela Zwickera | doktora medycyny | i staraniem | Wilhelma Hondiusa | J.K. Mości Króla pol. rytownika | w Gdańsku roku MDCL. (tłumaczenie tytułu mapy i noty wydawniczej za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 8).

⁵ Rytownik pozdrawia czytelnika. | Przedstawiamy Ci, Miły Czytelniku, nową, nigdy dotąd nie wydaną i nie oglądaną, Mapę błot Polesia opracowaną przez przesławnego męża, Pana Daniela Zwickerusa, na podstawie zarówno własnych,

² Tytuł ten za J. Talbierską (*Aurea Porta*, s. 450). Inni autorzy podają tytuł: *S. R. M.^{ts} chalcographus privilegiatus*.

³ Ich szczegółowe omówienie, zob. K. Kozica (2013).

U dołu po lewej stronie, na tarczy dedykacja: *Viris | Illustri (sic) | ssumis, | Magnificis, et Generofis, | Dn° [Domino] GEORGIO NIEMIRYCZ, Succa | merario Kijovienli, | Dn° [Domino] VLADISLAO NIEMIRYCZ, Capi= | taneo Owrucenli, | Dn° [Domino] STEPHANO NIEMIRYCZ, | Fratribus Germanis, | Hæreditariis in Czerniechow, | Horoszk, Norzijnsk, etc. | Patronis et Fautoribus | luis colendis | D.[onavit]D.[edicavit]C.[onsecravit] | Autor | cum | Sculptore.*⁶

U dołu po prawej stronie, na tarczy zwieńczonej zamkniętą koroną królewską, herb Polski. U góry po lewej stronie, w ramce (podtrzymywanej przez cztery putta), legenda *Signorum et Characterum | declaratio. (Objaśnienie znaków i skrótów.)*⁷ z 22 sygnaturami.⁸ U dołu po

prawej stronie środka mapy, w ramce (ozdobionej dwiema puttami wykonującymi pomiary, sferami armilarnymi i dwoma rękami po bokach), trzy podziałki liniowe: *Scalæ.*

*Milliaria Polonica. communia. (10–8,8 cm),
Milliaria Ruthenica, incolis ulfata. (82/3–8,8 cm),
Milliaria Germanica. (72/3–8,8 cm).*

U dołu po prawej stronie od środka mapy, w dolnej części pola kartusza z podziałkami liniowymi, nota wydawnicza powtórzona: *Guilielmus Hondius Hagâ Batavus fculpsit, cum privilegio | S.R.Maj.^{is} in triginta Annos. Gedani Anno MDCL.*⁹

jak i cudzych obserwacji podczas jego pobytu na Polesiu, gdzie był raz po raz wzywany do różnych znamienitych chorach. Autor użyczył nam jej na naszą prośbę, aby nie chował tylko dla siebie rzeczy, która mogłaby stać się użyteczną dla ogółu. I chociaż Autor, przełamawszy pierwsze opory, dalej nie chciał zachwalać owej mapy jako doskonałej i dokładnej, to jednak sądzimy – i rzecz tak się ma istotnie – że przez skromność wolałby raczej kryć się z tym dziełem niż dać się poznać publicznie dla własnej chwały. Wszak już przy korekcie Ogólnej mapy Dzikich Pól dobrze poznaliśmy jego dokładność. Co więcej, jeśli się tu nawet wkradło przypadkiem coś, co by należało zmienić lub poprawić, nie wątpimy, że nie jest to nic aż tak ważnego, żeby nie można było polecać tej mapy zarówno ze względu na jej dokładność, jak i ze względu na jej nowość. Bądź zdrów, Łaskawy Czytelniku, i przyjmij zycziwicie to nasze przedsięwzięcie. (tłumaczenie przedmowy Hondiusa za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 12).

⁶ *Mężom | znakomitym, szlachetnym i wspianiałym, | Panu JERZEMU NIEMIRYCZOWI, pod- | komorzemu kijowskiemu, | Panu WŁADYSŁAWOWI NIEMIRYCZOWI, staro- | ście owruckiemu, | Panu STEFANOWI NIEMIRYCZOWI, | rodzonym braciom, | dziedzicom Czernichowa, | Moroszek, Norzyńska, itd. | Dla uczczenia | swoich Opiekunów | ofiarował, dedykował i poświęcił | Autor | i | Rytownik. (tłumaczenie dedykacji za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 26).*

⁷ *Objaśnienie | znaków i skrótów (tłumaczenie za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 11).*

⁸ Są to (tłumaczenie legendy za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 11):

1. *Vrbs Antiqua Chriftiana.*
2. *Civitas.*
3. *Civitas primaria Palainatus.*
4. *Civitas judicialis, ubi caulæ Nobilium | difceptantur.*
5. *Sedes Duacalis.*
6. *Sedes Metropolitæ, f. Archi^ppifcopi Græ | corum.*
7. *Viæ publicæ præcipuæ.*
8. *Oppidum aut [?] Civitas cum Arce.*
9. *Sloboda, Latine Nova Colonia.*
10. *Pagus.*
11. *Pagus cum Domo Nobilis.*
12. *Monasterium Catholico Romanorum*
13. *Monasterium Græcorum.*

14. *Templum et Schola Iefuitarum.*
15. *Synagoga f. Schola Iudæorum.*
16. *Kuźnia f. officina Ferraria.*
17. *Officina fuloria.*
18. *Pons flumini impolitus.*
19. *Pons viis publicis, locisq3 paludofis | impolitus.*
20. *Molendinum.*
21. *Trajectus f. Tranlitus cum pontone.*
22. *Locus, ubi Coccus, Polonis Karmazý= | nowe jagody et Czerwiec dictus, | pentaphyllo potissimum, et tormentillo circa radicem adnascens, effeditur et collogitur. Quod granum, si per noctem servetur, nec statim ipso collectionis die in for nocte siccutur, vermiculum perfectum hujus figura gignit, nec amplius alicuius usur, quem alias instingendis Ruthenicarum Mullierum pepilis et præcinctoriis habet, manet.*

1. Dawny gród chrześcijański
2. Miasto
3. Główne miasto województwa
4. Miasto z siedzibą sądu, w którym są rozstrzygane sprawy szlachty
5. Siedziba księcia
6. Siedziba metropolity albo arcybiskupa prawosławnego
7. Ważniejsze drogi publiczne
8. Miasto warowne z twierdzą
9. Sloboda, czyli nowa osada
10. Wieś
11. Wieś z domem szlacheckim
12. Klasztor rzymskokatolicki
13. Klasztor prawosławny
14. Kościół i szkoła jezuicka
15. Synagoga lub szkoła żydowska
16. Kuźnia, czyli warsztat kowalski
17. Warsztat odlewniczy
18. Most przerzucony przez rzekę
19. Most na drogach publicznych i nad bagnami
20. Młyn
21. Miejsca przeprawy lub przejście pontonowe
22. Miejsce, gdzie Coccus, zwany przez Polaków „karmazynowymi jagodami” lub „czerwcem”, jakby przrasta do korzenia roślin, najczęściej pięciolistka, i gdzie się go wykopuje i zbiera. Jeżeli ziarno to przez noc się przechowa i nie wyschnie w piecu zaraz w dzień zbioru, to urodzi dojrzałego robaczka kształtu , który przynosi tylko ten pożytek, że służy do barwienia zapasek spodnicowych Rusinek.

⁹ W tłumaczeniu: *Wilhelm Hondius Holender rytował, z przywilejem | J.K. Mości na 30 lat. W Gdańsku roku MDCL.*

Mapa ta została szczegółowo opisana i opracowana przez niekartografów Zbigniewa Kaweckiego i Halinę Wernerówną w jedynej jak do tej pory większej rozprawie na jej temat zatytułowanej: *Opis mapy gdańszczanina Daniela Zwickera (1650) z rozmieszczeniem czerwca polskiego *Porphyrophora polonica* (L.) (*Coccoidea*) na Polesiu, uzupełniony dwiema mało znanymi pracami z XVII wieku* (Wrocław 1975). Autorzy ci wprawdzie skupieni na zoologicznym aspekcie treści tej mapy dołączyli to swej pracy także aktualny dla nich stan badań nad mapą D. Zwickera od strony historii kartografii polskiej. Do pracy dołączyli więc cenny opis historii mapy wraz z przytoczeniem i tłumaczeniem jej oryginalnej łacińskiej nazwy, tłumaczeniem legendy i dedykacji bez podania ich łacińskiego oryginału oraz reprodukcję na osobnej wklejce według oryginału z *Sachsische Landesbibliothek* w Dreźnie. Dla autorów z ich punktu widzenia najcenniejsza na tej mapie jest informacja o miejscach występowania czerwca polskiego *Porphyrophora polonica* (L.) (*Coccoidea*). Głównym obszarem występowania czerwca polskiego były ziemie Rzeczypospolitej, a zwłaszcza jej wschodnie tereny, gdzie znajdowano go i zbierano w dużych ilościach. D. Zwicker oznaczył na mapie miejsca jego występowania na Polesiu i dlatego też słusznie uważają tę mapę za jedyną, która podaje taką osobliwą wiadomość w połowie XVII wieku. Owad ten jest opisany w legendzie ostatnią szczegółowo objaśnianą sygnaturą w postaci krzyżyka, przedstawiającej: *Locus, ubi Coccus, Polonis Karmazjy= | nowe jagody et Czerwiec dictus, | ... manet.* (razem 11 werszy, zob. przypis 8, pkt. 22.). Sygnaturę tę znajdujemy na mapie przede wszystkim nad rzeką Uszą (*Ulza flu.:*) wokół miasta Uszomir (*Uszomir*)¹⁰. Przedstawia ona występowanie czerwca polskiego, głównie czerwca trwałego, owada z podrzędu czerwców żyjącego na korzeniach roślin. W średniowieczu larwy czerwca były powszechnie używane do otrzymywania cennego

surowca służącego do wyrobu czerwonego barwnika, zwanego karmazynem lub szkarłatem, powszechnie używanego do barwienia tkanin wełnianych i jedwabnych. Ponadto wydzielany przez nie szelak był niezbędny np. do produkcji laki do pieczętowania oraz przy wyrobie mebli. W połowie XVII w. czyli wtedy kiedy była wydana mapa D. Zwickera czerwiec polski utracił już swoje znaczenie jako barwnik, ponieważ po odkryciu Ameryki stopniowo został wyparty przez karmin pochodzący z kosenili.

O czerwcu polskim pisało wielu autorów począwszy od XVI w. (zob. Z. Kaweckie, H. Wernerówna 1975, s. 13–14). Wzmiankę o nim można nawet znaleźć w polskich przekładach Biblii: w Biblii Brzeskiej (1563) i w Biblii Wujka (1599). Dawniej występował on niewątpliwie w całej Polsce, a jak podaje H. Wernerówna (1971) także i dzisiaj jest gatunkiem u nas rozpowszechnionym. O znaczeniu eksportu czerwca polskiego i uzyskiwanych z niego dochodów świadczą m.in. specjalne zarządzenia celne jeszcze z 1601 roku (Z. Kaweckie, H. Wernerówna 1975, s. 14). Natomiast D. Zwicker jako autor rozpraw religijnych na pewno znał różne przekłady Biblii, także polskie katolickie jak i innowiercze, być może dlatego na swojej mapie oznaczył miejsca jego występowania na Polesiu.

Wbrew tytułowi, mapa przedstawia tylko niewielką część Polesia Kijowskiego (Polesie południowo-wschodnie), choć na północy sięga po Prypeć (*Przjipiec flu: five Pripetius.* lub tylko *Przjipiec flu.:*) i Dawidgródek (dwa oddzielne miasta: *Dawidow i Horodak | vel | Grodek*). Obszar ten położony jest nad górną Uszą i Teterewem (Cięcieref *flu.:*), który na mapie błędnie uchodzi do Prypeci a nie do Dniepru (*Borijlthenes fl: nunc Nieper.*)¹¹. Poza tym gęstość miejscowości na mapie wyraźnie wskazuje, że dobra będące w posiadaniu współwyznawców D. Zwickera – braci Niemiryców: Jerzego (1612–1659)¹², Władysława

¹⁰ Łącznie na mapie D. Zwickera znajdujemy osiem pewnych stanowisk występowania czerwca polskiego na Polesiu. Są to: *Uszomir* – trzy stanowiska, *Domolocz* – jedno stanowisko, *Bialożyca* – dwa stanowiska, *Cholosna* – jedno stanowisko, *Ilaiki* – jedno stanowisko. Z. Kaweckie i H. Wernerówna (1975, s. 15) piszą jeszcze o dziewiątym – prawdopodobnym stanowisku koło miejscowości *Giłsa* nad rzeką *Yrta flu.:*, ale piszący te słowa na znanych mu egzemplarzach mapy D. Zwickera nie znajduje tam takiej sygnatury.

¹¹ Zob. K. Buczek 1963, s. 62, przypis 216.

¹² **Jerzy Niemiryc** herbu Klamry (1612 Owrucz–1659) – podkomorzy kijowski, kanclerz ruski (1658), polityk Rzeczypospolitej Obojga Narodów pochodzenia ruskiego, jeden z najbardziej wpływowych arian Rzeczypospolitej. Bronił praw innowierców i żądał odrębnego statusu dla ziem ruskich w ramach Rzeczypospolitej. Po 1655 r. agent szwedzki na Ukrainie, współtwórca ugody hadziackiej w 1658 roku. W grudniu 1648 r. Jerzy wspólnie z braćmi Władysławem

(1619–1653)¹³ i Stefana (1626/30–1684)¹⁴, dziedziców odpowiednio Horoszek (*Horoszk*), Norzyńska (*Norzynsk*) i Czerniechowa (*Czerniechow*) są jej główną treścią. Jest to zaskakujące zatem także to, że jest ona im dedykowana, być może także w podzięce za udzieloną D. Zwickerowi gościnę i pomoc. Jest to także jedyny fragment mapy, który mógł być oparty na mniej lub bardziej systematycznych pomiarach, prawdopodobnie wykonanych przez Józefa Naronowicza-Naronieckiego przed 1645 rokiem (S. Alexandrowicz 2012, s. 144, przypis 289). Pozostały obszar Polesia przedstawiony jest stosunkowo ubogo, z pominięciem sporej części rzeczywiście występujących tam bagien. Na mapie występuje względnie duża liczba dróg i informacji wzdłuż nich. Wieloma z tych dróg zapewne sam Zwicker podróżował, co łatwo udowodnić na przykładzie drogi do Kijowa (*Kijow*) za pomocą szczegółu, który był do tej pory pomijany w literaturze przedmiotu. Na mapie przedstawiono klasztor *Pieczar* (powinno być *Pieczary*, dzisiejsza Ławra Peczerska) na południe od Kijowa, słynne miejsce pielgrzymowania i siedzibę w tamtych czasach prawosławnego metropolity kijowskiego. Świętość tego miejsca związana jest z pieczarą w skale wapiennej, w której znajdują się zмумifikowane ciała kilku męczenników. Mapa Zwickera posiada a dołu po prawej stronie długą notę (15 wierszy)¹⁵

i Stefanem dokonali ostatecznego podziału majątku po rodzicach. Otrzymał on miasteczka Horoszk (w którym założył swoją rezydencję), Belkę, Chotynówkę, Niemirowkę, Rafałów i Zubrynkę oraz ponad 30 wsi. Dobra te powiększył drogą zakupów (m.in. majątki nad Worskłą i Orelą) stając się w przeddzień wybuchu powstania kozackiego jednym z największych latyfundystów na Ukrainie („PSB” t. 22, s. 811–816; internetowa *Encyklopedia PWN*).

¹³ **Władysław Niemirycz** herbu Klamry (1619–1653 Lublin), arianin, starosta owrucki od 1647 r. W grudniu 1648 r. w wyniku podziału majątku po rodzicach dokonanego w Toruniu otrzymał kilka miasteczek (m.in. Norzyńsk) oraz przeszło 30 wsi („PSB” t. 23, s. 1).

¹⁴ **Stefan Niemirycz** herbu Klamry (ur. między 1626 a 1630, zm. w 1684 r.), działacz ariński, kasztelan i wojewoda; od 1661 r. podkomorzy kijowski, w l. 1664–1680 na emigracji w Brandenburgii, gen. artylerii elektora; od 1680 r. katolik i kasztelan kijowski, od 1682 r. wojewoda kijowski. W grudniu 1648 r. w wyniku podziału majątku po rodzicach dokonanego w Toruniu otrzymał miasteczka: Przyborsk, Czerniechów i Toporzyszce oraz 35 wsi („PSB” t. 22, s. 820–824; internetowa *Encyklopedia PWN*).

¹⁵ Jej postać to: *Cryptae Ieu | meatus Iubter: | ranei duplices, | Pieczary dictae, S. | Antonii Icilicet, et S. Theodolii, ceu | receptorum Patronorum Kyovi= | enium: in quibus Rutheni cadavera | Sanctorum fuorum in-corrupta Iervant, | perogri-*

dotyczącą tej pieczary. Mówi ona, że Zwicker osobiście odwiedził to miejsce, kiedy był lekarzem w służbie prawosławnego metropolity kijowskiego Piotra Mohiły (1596–1647).

Pomimo błędów w przedstawionej treści, szczególnie w przebiegu kilku rzek, mapa Zwickera zawiera wiele interesujących informacji i szczegółów dotyczących gospodarki i osadnictwa (rodzaje wsi i miast oraz ich funkcje). Dane tego typu mogły pochodzić jedynie z jego własnej wiedzy o tym terenie. Szczegółowo wymienia je umieszczona na mapie legenda z odpowiadającymi im sygnaturami (zob. przypis 8.).

Jak podają Z. Kawecki i H. Wernerówna, (1975, s. 25) za S. Kotem (1960), Jerzy Niemirycz (lub wspólnie z braćmi) był głównym fundatorem wspierającym powstanie i wydanie mapy. Jest on w historii Rzeczypospolitej jedną z najbardziej barwnych i zarazem kontrowersyjnych postaci XVII-wiecznego szlachcica – *gente Ruthenus, nativus Polonus*. Był on zdolnym i wszechstronnie wykształconym magnatem kresowym znającym Europę Zachodnią, właścicielem ogromnego majątku (14 miast i 50 wsi), podkomorzym kijowskim, prawą ręką hetmana kozackiego Iwana Wyhowskiego (?–1664), a potem jednym z twórców ugody hadziackiej (1658). Powierzył on D. Zwickerowi wykonanie mapy kijowskiej części Polesia, choć być może inicjatywa jej wykonania wyszła od samego autora, który chciał w ten sposób odwdziżyć się Niemiryczom za wieloletnią opiekę i życzliwość.

W tekście *Chalceographus Lectori Salutem* (Rytownik pozdrowia czytelnika) znajdujemy jednak informację, wg której D. Zwicker jako lekarz przebywający kilkakrotnie na Polesiu

nantibusq; cum recitatione miracu= | Iorum, á Iingulis (ut creditur, inq; Paterico | Iatius exponitur,) editorum, Ipectanda proponunt. | Hæ et á nobis aliquando IuItr atæ Iunt, cum | :ab Ipló Metropolitá p. m. IlluItrif.º Dnº | Petro Mohila, ad Iupremæ Valetudinis Iuæ | curam agendam accerferemur.

W tłumaczeniu: Krypty, albo dwa podziemne korytarze, zwane Pieczarami, mianowicie św. Antoniego i św. Teodozjusza, uznawanych za patronów Kijowa, w których Rusini przechowują w nienaruszonym stanie ciała swoich świętych i pielgrzymującym, przy wtórze czytanych na głos [opisów] cudów przez każdego z nich (jak się wierzy i obszerniej przedstawia w Pateryku) dokonanych, pozwalają oglądać. Te [krypty] i ja niedgąs obejrzałem [tj. zwiedziłem], kiedy przez samego Metropolitę, świętej pamięci Prześwietnego Pana Piotra Mohylę, zostałem powołany, by mieć staranie o jego jak najlepsze zdrowie (tłumaczenie Zbigniew Kolek, za co autor serdecznie dziękuje).

najprawdopodobniej wykonał swoją mapę początkowo nie planując jej opublikowania. Jej wydanie mogło nastąpić po ugodzie zborowskiej (17 sierpnia 1649 r.) na skutek sugestii Jerzego Niemiryczca, który powrócił do swoich włości. Wiązało się to być może także z jedno-myślną decyzją sejmiku, który powierzał J. Niemiryczowi obronę Polesia Kijowskiego przed nadciągającymi ponownie wojskami kozackimi.

Wydanie tej mapy należy widzieć w bliskim związku z równoczesnym (równoległym) redagowaniem przez W. Hondiusa map Ukrainy Guillaume'a Le Vasseur de Beauplana – mapy generalnej (1648) i mapy specjalnej (1650). Najwcześniejsze ślady wykorzystania informacji Zwickera (wprawdzie Hondius wydał tę jego mapę w 1650 r., ale jej rękopis z pewnością był już w jego rękach jakiś czas wcześniej) najprawdopodobniej można znaleźć na krótko przed 1650 r., na poprawionym wydaniu (stan drugi, także z 1648 r.) mapy generalnej Ukrainy z 1648 r. Guillaume'a Le Vasseur de Beauplana (zob. K. Kozica 2013, mapa 3). Na tej mapie generalnej Ukrainy Hondius na obszarze Polesia na południowy zachód od Czarnobyla (*Czernobel*) dodał kartusz z notą: *NB | Tractus ille quondam Paludinosus | poftea excoli caepit nunc autem | Civitatibus et Villis refertur | eff;* natomiast nota *NB: | Olim Paludes | nunc | Civitatis Poleliae* zastąpiła wcześniejszą nazwę *Paludes Poleliae*; zmianie uległ także rysunek rzeki *Cieceref flu.* (*Teterew*) i *Ulza flu.* (*Usza*).

„Nowa i obecnie po raz pierwszy wydana Mapa bagien¹⁶ Polesia” Daniela Zwickera została wytypowana i wydana w 1650 r. w Gdańsku jako mapa formatu folio przez Wilhelma Hondiusa. Jak już napisano, jest to bardzo rzadka mapa. Twierdzenie takie było przez wiele lat podparte powszechnym stanem wiedzy, a jeszcze do niedawna w literaturze przedmiotu podawano, że do naszych czasów najprawdopodobniej zachowały się tylko dwa jej egzemplarze, które znajdują się poza granicami Polski w:

– Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek w Dreźnie (sygn.: H. Polon. 23, III) (ryc. 1) zamieszczona w *Atlas Poloniae* (t. 1–4, 1790) należącym do zbioru króla Fryderyka Augusta,

– Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu (sygn.: 389.030-F.K. 23, Taf. 42; w 23 tomie Atlasu Van der Hema¹⁷; egz. kolorowany, niektóre elementy złotem!) (ryc. 2).

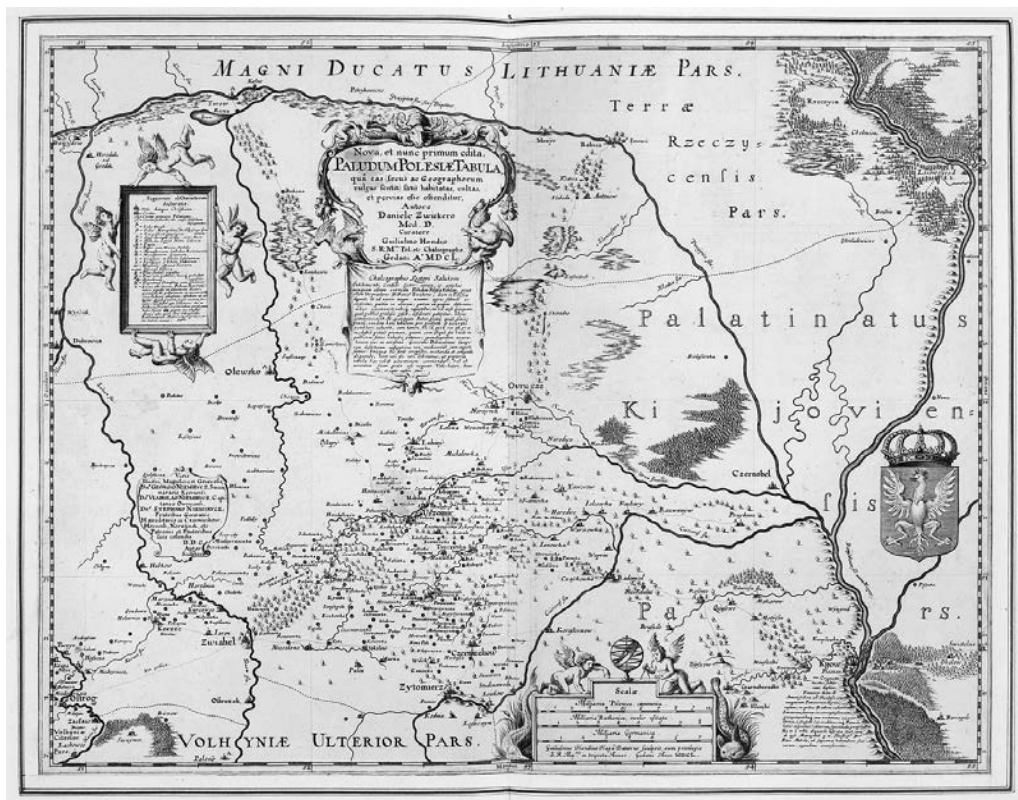
Taki stan wiedzy prezentowali również wielokrotnie już tu cytowani Z. Kawecki i H. Wernerówna (1975). W swej pracy korzystali i w niej zreprodukowali na wkłecze w zmniejszeniu egzemplarz drezdeński, pisząc o egzemplarzu wiedeńskim jako mniej czytelnym, zapewne ze względu na to, że jest on kolorowany. Ich poszukiwania w dostępnych im polskich zbiorach publicznych nie przyniosły rezultatu. Jak słusznie piszą, także katalog M. Łodyńskiego (1961–1968) jej nie wykazuje. Również K. Buczek (1963, s. 62, przypis 216, zmniejszona ryc. XXIX.) w swoim monumentalnym dziele i w jego poprawionym angielskim tłumaczeniu (1982, s. 76–77 oraz przypis 279 i 280, zmniejszona ryc. 36.) posługuje się silnie zmniejszoną reprodukcją fotograficzną egzemplarza wiedeńskiego pochodzącą z Pracowni Historii Geografii i Kartografii Instytutu Geografii PAN oraz przytacza prawie cały oryginalny tekst przedmowy W. Hondiusa (*Chalcographus Lectori Salutem.*). O egzemplarzu drezdeńskim nie wspomina. Jednak pierwszy o tej mapie pisał E. Rastawiecki na s. 155 w swojej *Mappografii dawnej Polski* (Warszawa 1846) w rozdziale *XI. Mappy wodne*. pod poz. 1., przytaczając jej tytuł, komu była dedykowana, notę wydawcy oraz informując, że ta „nader ciekawa mappa *Bagien Pińskich* znajduje się w zbiorze map Polskich Biblioteki Drezdeń-

¹⁶ Z. Kawecki, H. Wernerówna (1975, s. 8, zob. także wyżej przypis 4) tłumaczą tytuł tej mapy jako *MAPA BŁOT POLESIA* używając słowa „błota”, a nie „bagna”. Autor jednak zdecydował się na tłumaczenie łacińskiego słowa *paludum* w liczbie mnogiej jako bagna, także ze względu na powszechne używanie tego terminu do określania tego właśnie elementu środowiska geograficznego powszechnie występującego na Polesiu. Zob. takie tłumaczenie już w: K. Kozica, *Dantiscum Emporium*, G77/2, s. 194; także S. Alexandrowicz (2012) w podpisie tej mapy pod reprodukcją 27 używa takiego terminu.

¹⁷ Laurens van der Hem (1621–1678) amsterdamski patrycjusz, adwokat, bibliofil, kolekcjoner map. Posiadany 12-tomowy *Atlas Maior* J. Blaeua rozszerzył do 46 tomów zawierających ponad 2400 map, szkiców i widoków miast, portów, budowli różnych kartografów i wydawców, na zamówienie kolorowanych (także złotem!) przez słynnego ówczesnego iluminatora map Dirka Jansza van Santena (1637/38–1708) oraz innych kolorystów. Atlas ten, obecnie przechowywany w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu, określanym jest jako Atlas Van der Hema (ew. Atlas Blaeua – Van der Hema) lub Atlas księcia Eugene Savoya (1663–1736), austriackiego generała, który zakupił go od spadkobierców Van der Hema na aukcji w 1730 r. za cenę 22 tys. guldenów. W 1737, rok po śmierci generała, atlas ten nabył cesarz Karol VI (1685–1740, cesarz od 1711 r.); później trafił on do zbiorów biblioteki w Wiedniu.

skiej”. Również ten egzemplarz drezdeński pod pozycją 6 na s. 17 wymienia J.C. Block (1891) w swojej książce o pracach graficznych Wilhelma Hondiusa. Także tylko ten egzemplarz drezdeński wymienia Estreicher (t. XVIII, s. 257).

niemieckim o czerwcu polskim, które ukazało się nakładem Cesarskiej Akademii Nauk oraz dołączonej do niej jako jej uzupełnienie pracy J.F. Brandta. Jak już napisano, przekład tych prac na język polski ukazał się już 1837 r. w Wilnie

Ryc. 1. Daniel Zwicker, mapa bagien Polesia, stan pierwszy, 1650 (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek w Dreźnie, sygn.: H. Polon. 23, III)

Fig. 1. Daniel Zwicker, map of Polesie marshes, first state, 1650

Natomiast B. Olszewicz w *Kartografii polskiej XVII wieku* (1931) pod poz. 73 przytacza tylko pierwsze słowa tytułu mapy D. Zwickera, powołując się na Rastawieckiego i Estreichera oraz dodaje mało precyzyjną informację o reprodukcji mapy załączonej do dzieła Hamela *Wiadomość historyczna o czerwcu araratskim i polskim* (Wilno 1837) w tłumaczeniu S. Górskiego [sic, powinno być Gorskiego].

Było to tłumaczenie dwóch dzieł: pracy Josepha Hamela (1788–1861 lub 1862) opublikowanej w 1834 r. w Petersburgu w języku

nakładem i drukiem A. Marcinkowskiego. Tłumaczem był znany wileński przyrodnik i autor licznych publikacji Stanisław Batys Gorski (1802–1864). Do tego polskiego tłumaczenia Gorski dodał swoją oryginalną rozprawę pt. *Ogólny rys życia, obyczajów i charakterów czerwca polskiego (Porphyrophora polonica)* opartą głównie na wcześniejszych pracach różnych autorów, która zawiera liczne sprostowania i uzupełnienia odnoszące się do czerwca polskiego i w sposób istotny wzbogaca pracę J. Hamela. Do tłumaczenia Gorskiego dołączony został

przerys (więcej o nim zob. niżej) mapy D. Zwickera z 1650 r., której to mapy jednak Hamel nie widział, dlatego pisząc swoją pracę szukał jej, zwracając się do potencjalnych posiadaczy z prośbą o wypożyczenie. W tłumaczeniu Gorskigo (1837, s. 31) tekst tej prośby brzmi następująco (za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 20–22): „Roku 1650 Doktor Daniel Zwicker w Gdańsku (u Gondiusa [tj. Hondiusa]) wydał kartę błot Poleskich: *Tabula paludum Polesiae* (rozciągających się wzdłuż Prypeci w Grodzieńskiej i Mińskiej Gubernii), na której mają być wskazane miejsca, gdzie się czerwiec polski wydobywa. Nie możemy tu nie wynurzyć życzenia, aby posiadający tę kartę raczył ją udzielić na czas krótki albo kopię jej przesłać cesarskiej Akademii Nauk. W Petersburgu nigdzie się jej odkryć nam nie udało” (1837, s. 32; za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 22)¹⁸. Do tego tekstu Hamela tłumacz dodał następującą uwagę: „Kartę tę, o której tu P. [Pan] Hamel wspomina, rzeczywiście bardzo rzadką, mieliśmy sobie łaskawie udzieloną z szacownego zbioru JW. Hrabiego Adama Chreptowicza¹⁹ i wierny jej przerys, ile to być mogło, tutaj przyłączamy. Wspomniany bowiem egzemplarz tej

karty, nabyty wraz z wielą innymi od sukcesorów Karola de Perthes [sic, Perthées], geografa Króla Polskiego Stanisława Augusta, tak jest i uszkodzony, i dla złego wybicia w wielu miejscach do wyczytania niepodobny, że wiele napisów na niej, w przerysie tym, jako nie wyczytanych, kropkami oznaczyć byliśmy przymuszeni. Cożkolwiek bądź, pomimo najstarszego przypatrywania się, nigdzie na tej karcie Błot Poleskich wzmianki osobnej o miejscach przebywania czerwca, jak chce p. Hamel, dostrzec się nam nie udało. Przystługę jednak jakąś dla przyjaciół rzeczy dawnych krajowych uczynić sądziliśmy, ogłaszając tę jej kopię, lubo niedostateczną, zwłaszcza przy takim ubóstwie i zaniedbaniu rzeczy geograficznych dawnej Litwy tyjących się (...)”.

Jak podają Z. Kaweki i H. Wernerówna (1975), mapa D. Zwickera z informacjami o czerwcu polskim, pomimo że odbita w Gdańsku nie była znana także gdańskiemu autorowi z przełomu z XVII i XVIII w. Janowi Filipowi Breyne'owi (1680–1764). W swoim pierwszym dziele z 1731 r., podobnie jak w późniejszych, wymienia on ogółem kilkadziesiąt pozycji już wtedy obszernego piśmiennictwa na temat czerwca polskiego i spokrewnionych z nim gatunków, ale mapy D. Zwickera nie wymienia. Oryginału mapy zapewne nie znał również A. Jakubski (1934), który w swoim ogromnym dziele poświęconym historii czerwca polskiego nazwisko D. Zwickera zupełnie pomija w skorowidzu nazwisk, a o mapie zamieszcza tylko małą wzmiankę na s. 465. Być może wynikało to ze znajomości przez niego tej mapy tylko z przerysu zamieszczonego w opracowaniu S. Batys Gorskiego (1837), na której oczywiście brak informacji o czerwcu polskim.

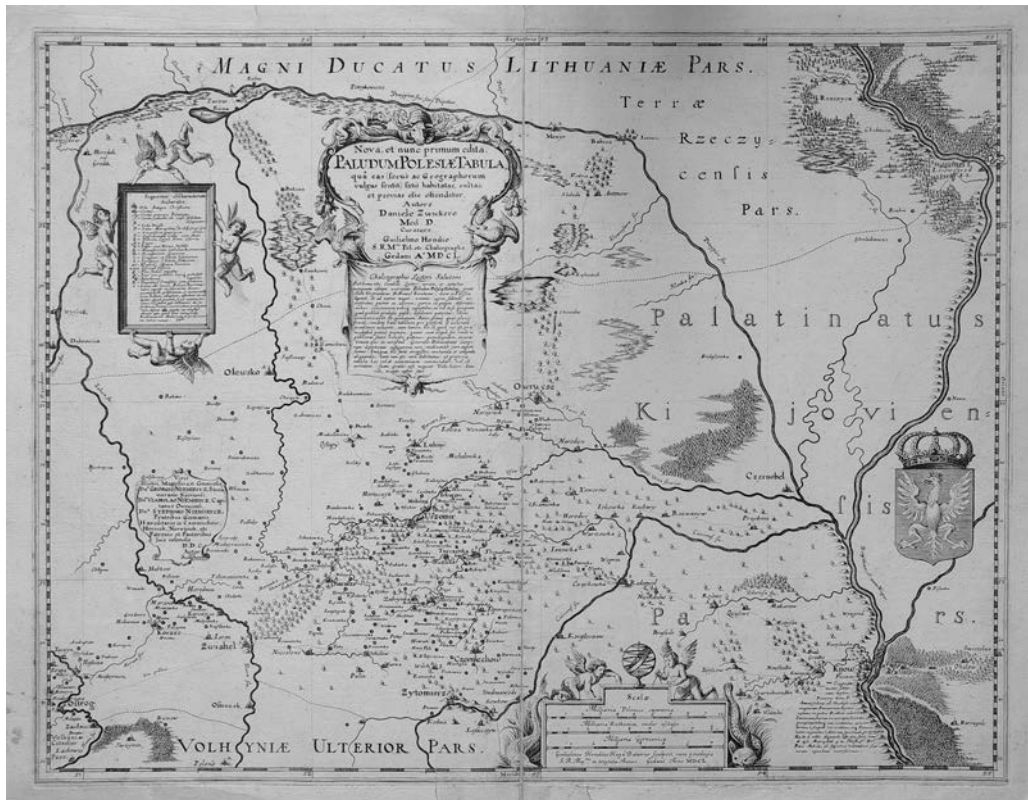
Również autor monografii o Danielu Zwickerze Peter G. Bietenholtz (1997) na stronach 18–19 tylko w jednym krótkim akapicie podaje informację o tej mapie, skupiając się na podaniu na niej przez Zwickera informacji o czerwcu polskim, który był eksportowany na Zachód Europy. W wykazie prac D. Zwickera (*Appendix I*) pod poz. 8. (s. 281) autor przytacza dokładny tytuł tej mapy oraz wymienia egzemplarze drezdeński i wiedeński. Ponadto zauważa, że o ile mapa ta jako naukowe przedsięwzięcie nie była oczywiście z handlowego punktu widzenia istotnym wydarzeniem, to należy ją doceniać jako znak bliskiego połączenia wiary i biznesu w relacji pomiędzy gdańskimi socynianami i ich polskimi patronami.

¹⁸ Wersja oryginalna, niemiecka, za Z. Kaweckim, H. Wernerówną, 1975, s. 20: *Im Jahr 1650 gab der Doctor Daniel Zwicker zu Danzig (bei Gondius) eine Karte über die in Polehsien (längst dem Prypet im Grodnischen und Minskischen Gouvernement) befindlichen Sümpfe (Tabula paludum Polesiae) heraus, auf welcher der Ort angegeben ist, wo polnische Cochenille ausgegraben wird. Ich kann nicht umhin den Wunsch zu äussern, dass, wenn Jemand diese Karte besitzt, er der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, entweder die Karte selbst auf kurze Zeit zur Ansicht, oder eine Copie davon gütigst zukommen lassen möge; ich habe sie in St. Petersburg nirgends finden können.*

¹⁹ Adam Chreptowicz (1768–1844), syn Joachima, odziedziczył po ojcu Szczorse. Po bezdzietnym Adamie Szczorse odziedziczył jego brat Ireneusz (1775–1850), a potem jego syn Michał (1809–1892), na którym wygasła męska linia. Cała jego wielka fortuna wraz z nazwiskiem i tytułem hrabiowskim przeszła na siostrzeńców, Rosjan Butenjewów, synów Marii Chreptowiczówny, żony dyplomaty rosyjskiego Apolinarego Butenjewa, którzy odtąd zaczęli nosić nazwisko podwójne Chreptowicz-Butenjew. W 1880 r. był w Szczorsach Aleksander Jelski, który pozostawił z tych odwiedzin obszerną relację. Zachwycał się m.in. zbiorem najrzadszych map, mieszczących się w około stu olbrzymich tekach. Z chwilą wybuchu wojny w 1914 r. i zagrożenia Szczors przez Niemców, a szczególnie przez działania artyleryjskie, wszystkie cenniejsze zbiory, w tym kolekcje sztychów, map i obrazów, przewieziono zostały do Moskwy. Po wybuchu rewolucji uległy one znacjonalizowaniu, a następnie wcielone zostały do „Muzeum Iżjaszcznych Isskustw”. Być może tam dzisiaj znajduje się ten egzemplarz mapy D. Zwickera z kolekcji Chreptowiczów?

Także piszący te słowa w swojej notce o mapie D. Zwickera (K. Kozica 2004, G 77/2, s. 194) za poprzednikami wymienia tylko te dwa egzemplarze, podając zmniejszoną kopię egzem-

XVIII wieku (2012) o mapie bagien Polesia Daniela Zwickera wspomina w kontekście jej prawdopodobnego autorstwa Józefa Narowicza-Narowski (ok. 1610–1678), o czym

Ryc. 3. Daniel Zwicker, mapa bagien Polesia, stan pierwszy, 1650 (Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, sygn.: M II 971 / 5706)

Fig. 3. Daniel Zwicker, map of Polesie marshes, first state, 1650

plarza drezdeńskiego. J. Talbierska (2011) w swojej pracy o grafice XVII wieku w Polsce poświęca twórczości Hondiusa jeden podrzdział (s. 124–139) i omawia jego dorobek, w tym prace kartograficzne (co akcentuje w podtytule!) z punktu widzenia historii sztuki. Zestawia także wszystkie jego dzieła kartograficzne i również wymienia tylko dwa wyżej opisane egzemplarze mapy D. Zwickera powołując się zresztą na notę katalogową autora z katalogu *Dantiscum Emporium* (s. 138).

S. Alexandrowicz w swojej *Kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy*

pisze w przypisie 289 na s. 144. Także jemu były znane tylko dwa egzemplarze mapy D. Zwickera – drezdeński i wiedeński. Dopiero informacja piszącego te słowa o niedawnym swoim odkryciu egzemplarza tej mapy w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu pozwoliła na zilustrowanie jako reprodukcja 27 już tego nowoodkrytego polskiego egzemplarza mapy D. Zwickera²⁰. Było to możliwe dzięki ostatnim badaniom autora (grudzień 2011), które po-

²⁰ Tam też zapowiedziano ukazanie się tego artykułu o odkryciu autora (S. Alexandrowicz 2012, przyp. 289 na s. 144).

twierdziły odkrycie egzemplarza tej mapy, i to w zbiorach polskich. Jest to egzemplarz, który od prawie trzydziestu lat znajduje się w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (sygn.: M II 971 / 5706; zob. ryc. 3)²¹. Został on nabyty w 1985 r. ze zbiorów znanego poznańskiego kolekcjonera dr. Jerzego Młodziejewskiego²², o czym świadczy jego sygnatura (*Dr. Jerzy Młodziejewski*) napisana długopisem lub piórem (sic) na odwrocie tego egzemplarza. Znajduje się tam także nieczytelny, zamazany niebieskim kolorem wcześniejszy znak własnościowy. Ponadto z informacją tam zamieszczoną (już napisaną ołówkiem) dowiadujemy się, że została ona nabyta za ówczesnych 20 000 zł. Można z całą pewnością napisać, że obecnie mapa Zwickera jest jedną z najcenniejszych dawnych map polskich w zbiorach tej biblioteki i że to ona powinna się znaleźć na wspomnianej w przypisie 21 wystawie najcenniejszych obiektów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu.

Mapa ta według K. Buczka (1963, s. 62, przypis 216) występowała także w drugim stanie z tego samego roku z dodaną informacją o bitwie

²¹ W dniach 15–17 września 2011 r. w Poznaniu odbyła się XXV Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii. W jej ramach miała miejsce zorganizowana w Bibliotece Raczyńskich wystawa jej najciekawszych obiektów kartograficznych. Zwiedzający wystawę otrzymali opublikowany informator o zbiorach kartograficznych tej biblioteki autorstwa Kazimierza Ewicza (Poznań 1997). Lektura tego informatora była kompletnym zaskoczeniem dla piszącego te słowa, kiedy pod pozycją 14 (s. 71) zobaczył krótko opisaną mapę, będącą tematem tego artykułu. Wizyta autora w Bibliotece 6 grudnia 2011 r. pozwoliła na potwierdzenie tego odkrycia.

²² Jerzy Młodziejewski (ur. 2 lutego 1909 r. w Łuhinkach na Wołyniu, zm. 7 maja 1985 r. w Poznaniu) – polski geograf (doktor od 1935), taternik, krajoznawca, skrzypek i altowiolista (Konserwatorium Poznańskie 1927), kompozytor, dyrygent (chórów, orkiestr symfonicznych i innych), krytyk muzyczny, publicysta (sprawy muzyczne, krajoznawcze i ochrony przyrody), prelegent w radiu i telewizji. W 1927 r. zdał maturę i rozpoczął studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego. Od 1929 r. był członkiem Sekcji Turystycznej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. W 1932 r. ukończył studia geograficzne pod kierunkiem prof. Stanisława Pawłowskiego; jego praca magisterska nosiła tytuł *Morfologia grzbietowa polskich Tatr*. Od 1932 r. pracował w Wojskowym Instytucie Geograficznym i prowadził badania nad głębokością stawów w Tatrach Polskich. W 1934 r. obronił pracę doktorską *Morfologia glacialna Siwych Sądów w Dolinie Kościeliskiej w Tatrach*. Od czerwca 1940 r. do końca wojny przebywał w Ofłagu II C Woldenberg (Dobiegniew). Po wojnie od 1947 r. pracował jako altowiolista w Filharmonii Poznańskiej. W 1952 r. założył w Opolu orkiestrę symfoniczną. Od 1970 r. pracował jako redaktor muzyczny Polskiego Radia w Poznaniu.

łojowskiej (31 lipca 1649) na zachód od górnego biegu rzeki Brahin (*Brahin flu.*) i miasta Brahin (*Brahin*), także z różnicami w zdobnictwie mapy (co już pomija K. Buczek), przede wszystkim herbem Klamry Niemiryków zwieńczającym tarczę z dedykacją. Jak pisze Buczek (1963, s. 62, przypis 216) dotychczas mapa Zwickera była nam znana tylko z reprodukcji litograficznej Józefa Oziębłowskiego²³ (ryc. 4)²⁴ powstałej na podstawie słabej jakości przerysu²⁵ tego właśnie stanu i dołączonej do opisanego wyżej tłumaczenia Stanisława Batys Gorskiego książki J. Hamela *Wiadomość historyczna o czerwcu araratskim i polskim* (Wilno 1837). O tej reprodukcji pisał także B. Olszewicz (1931,

²³ Józef Oziębłowski (Oziembłowski, 1805–1878), malarz, litograf, ilustrator wileński i właściciel zakładu litograficznego w Wilnie czynnego w latach 1833–1863. Wydał wiele ilustracji do dzieł historycznych (m.in. T. Narbutta, J.I. Kraszewskiego, E. Tyszkiewicza i A.N. Przędziwieckiego). Jego zakład, najaktywniejszy w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w., wydał ponad 700 grafik (luźnych oraz albumów) – widoków Wileńszczyzny, portretów, ilustracji, obrazków religijnych, według własnych rysunków lub innych artystów wileńskich. Mimo nierównego poziomu prac jego zakład odegrał ważną rolę w życiu artystycznym i kulturalnym Wilna, a opublikowane w nim grafiki mają dzisiaj dużą wartość historyczną i ikonograficzną.

²⁴ U góry, po lewej stronie środka mapy, tytuł w kartuszu (ozdobionym głową łosia, dwoma psami i dwoma orłami): *Nova et nunc primum edita | PALUDUM POLESIAE TABULA | qua eas fecus ac Geographorum | vulgus fentit fatas habitatas, cultas, | et pervias esse ostenditur.*

Poniżej tytułu, w dolnej części pola kartusza z tytułem (uboższym w elementy zdobnicze w porównaniu do oryginału): *Autore | Daniele Zwickero | Med.[icinae] D.[octore] | Curatore | Guiljelmo Hondio | S.R.M. Polon. Chalcographo | Gedani A: MDCL.*

Wydawca: Józef Oziębłowski.

Litografia, 35,5×45 cm (wymiarzy z ramką 37×46,5 cm); skala ok. 1:650 000.

Po lewej stronie, poniżej dolnej ramki, nota: *Volna Litografować Cenzor Jan Walzkiewicz.*, a po prawej stronie sygnatura wydawcy: *w Litog: J. Oziębłowskiego.*

U dołu po lewej stronie, na tarczy zwieńczonej herbem Klamry Niemiryków, dedykacja: *Viris | Illustris (sic) | ssmisim], Magnificis et Generosis | Dn. [Domino] GREORGIO NIEMIRYCZ, Succa | merario Kijoviensi | Dn. [Domino] WLADISLAO NIEMIRYCZ Capi | taneo Owrucensi | Dn. [Domino] STEPHANO NIEMIRYCZ | Fratribus Germanis | Haereditariis in Czerniechow | Horki, Norzijsk etc. | Patronis et Fauloribus | suis colendis | D.[onavit]D. [edicavit]D.[Consecravit] | A.Autor, | S.S.....*

²⁵ K. Buczek (1963, s. 62, przypis 216) podaje także, że mapa D. Zwickera była nam znana jeszcze z reprodukcji litograficznej sporządzonej z tego przerysu pod koniec XIX w. staraniem Żegoty Paulego (właściwie do 1831 r. Ignacy Pauli, 1814–1895), co powtórzył autor w swojej nocie o mapie D. Zwickera w katalogu *Dantiscum Emporium*, G77/2, s. 194.

Ryc. 4. Reprodukacja litograficzna Józefa Oziębłowskiego przerysu drugiego stanu mapy Daniela Zwickera z 1650 r. dołączona do książki J. Hamela *Wiadomość historyczna o czerwcu araratskim i polskim* w tłumaczeniu S.B. Gorskiego, Wilno 1837 (zbiory prywatne autora)

Fig. 4. Lithographic reproduction by Józef Oziębłowski from a copy of the second state of the map by Daniel Zwicker from 1650, attached to the work by J. Hamel *Wiadomość historyczna o czerwcu araratskim i polskim* translated by S.B. Gorski, Wilno 1837 (author's private collection)

poz. 73). Jak już napisano, egzemplarz mapy tego stanu, na podstawie którego dokonano przerysu, był źle zachowany i należał do królewskiego kartografa Karola de Perthésa (1739–1815), który sprzedał go Joachimowi Chreptowiczowi (1729–1812) do jego zbiorów szczorsowskich. Ten opublikowany przerys pokazuje jak mocno był zniszczony lub w jakich miejscach był uszkodzony egzemplarz wzorcowy. Mankamenty te były przyczyną umieszczenia na przerysie sygnatury literowej A w miejscu kartusza z legendą, wykropkowania nieczytelnego fragmentu *Chalcographus Lectori Salutem* (Rytownik pozdrawia czytelnika) oraz całej

długiej noty o Ławrze Peczerskiej u dołu po prawej stronie mapy. Dlatego poniżej drugiej ramki znalazło się stosowne objaśnienie: *Miejscę literę A oznaczone było woryginalie [sic] wycięte, miejsca kropkami oznaczone nie mogły być [sic] wyczytane*. Ponadto wiele miejscowości ma nazwy zupełnie zmienione w porównaniu do oryginału. Jak podaje K. Buczek, z tego przerysu przez długie lata była nam znana ta mapa D. Zwickera. Na przerysie treść informacji o bitwie łojowskiej ma postać: *V. Sub Hoc Signo [sygnatura dłoni wskazującej kierunek miejscowości Loiowogrod] | A^o Dni 1646. [sic, powinno być 1649] d. 31. Julii ad Loiowogrod | Princeps*

Jaunosius Radziwill Lithuaniae | Generalis Triginta Sex Millia Cosacorum | Rebellionem profligavit Ducemque eorum | Michaelom Krzyczewski | coepit.

30 stycznia 2013 r. autorowi udało się odkryć jeszcze jeden egzemplarz tej bardzo rzadkiej mapy Daniela Zwickera w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy²⁶ (sygn. MHW-15193 lub nowa sygn. 8599). Jest to zatem jej czwarty, a drugi egzemplarz w publicznych zbiorach polskich! Co więcej, po dokładnym zbadaniu tego egzemplarza okazało się, że jest to egzemplarz jej drugiego stanu (ryc. 5), którego istnienie przewidywał K. Buczek na podstawie przerysu tego właśnie stanu, dołączonego do tłumaczenia Stanisława Batys Gorskiego książki J. Hamela *Wiadomość historyczna o czerwcu araratskim i polskim* (Wilno 1837). Rzeczywiście zgodnie z przewidywaniami na egzemplarzu tego drugiego stanu także z 1650 r. na zachód od górnego biegu rzeki Brahin (*Brahin flu.:*) i miasta Brahin (*Brahin*) znajduje się dodana informacja o bitwie łojowskiej, która oczywiście ma postać poprawniejszą od tej na przerysie. Jej postać to: *V. Sub hoc Signo* [sygnatura dłoni wskazującej kierunek miejscowości *Loiowogrod*] | *A^O Dñi 1649 die 31 Julii ad Loiowogrod, | Princeps Janussius Radzivil Lithuaniae | Generalis, Triginta Sex Millia Cofacorum | Rebellionem profligavit, Ducemq₃ eorum | Michaelom Krzyczewski | caepit*²⁷. Odnalezienie takiego egzemplarza stanu drugiego także z 1650 r. mapy bagien Polesia Daniela Zwickera jest dużym odkryciem i uzupełnieniem naszej wiedzy o dawnych mapach Polski, a także uzupełnieniem wiedzy o produkcji i działalności kartograficzno-wydawniczej rytownika Wilhelma Hondiusa w Gdańsku! Ten jedyny obecnie znany egzemplarz drugiego stanu mapy D. Zwickera znajduje się jako mapa dodana do niedatowanego *Atlas compendiosus scholasticus* z po 1720 r. augsburskiego wydawcy Matthäusa Seuttera

(1678–1757), który został nabyty do zbiorów tego muzeum od osoby prywatnej w 1960 roku. Mało tego, w atlasie tym poza mapą D. Zwickera znajdują się jeszcze trzy bardzo rzadkie mapy! Co ciekawe, wszystkich tych map brak nawet w kolekcji dr. Tomasza Niewodniczańskiego przechowywanej obecnie na Zamku Królewskim w Warszawie. Są to:

– tylko jeden – ósmy arkusz (miedzioryt; 42×55 cm; skala ok. 1:460 000) także bardzo rzadkiej 8-arkuszowej mapy specjalnej Ukrainy Guillaume’a (Wilhelma) Le Vasseur de Beauplana (ok. 1600–1675/85) opublikowanej po raz pierwszy w 1650 r. przez W. Hondiusa w Gdańsku. Arkusz ten przedstawia okolice Łucka (*Lucko | vel | Luceoria*), Lwowa (*Lwow | vel | Leopoldis | Ger. Lemberg.*) i Lublina (*Lublin.*) i pochodzi z egzemplarza trzeciego stanu tej mapy specjalnej opublikowanej ok. 1651 (kompletne egz. m.in. w: Biblioteka PAN, Warszawa; Atlas Van der Hema – Österreichische Nationalbibliothek, Wiedeń), gdyż posiada on w kartuszu w kształcie banderoli na arkuszu 8. dodaną notę o bitwie pod Beresteczkiem (zob. także stan czwarty mapy generalnej Ukrainy z ok. 1651 r.): *Circa Berelctetium ubi haec nota + | reperitur IOHANNES CASIMIRUS | REX POL. cecidit et in fugam verdit | 300 000 Tartaros et rebelles Cofacos | An^O1651. die 30 Junij.*

– bardzo rzadka mapa (być może jedyny znany egzemplarz?) klasztorów zakonu trynitarzy²⁸ prowincji polskiej i litewskiej z 1749 r. wraz z widokami 18 klasztorów²⁹ i ze spisem klasztorów na 1748 r. (*PROVINCIA S. JOACHIMI | Ord: Excalc: SSS. Trinitatis Red: Capt: | polt introductionem Religiofor. lui Ordinis | A. D. 1684. in Regnum Poloniae et M. D. Lith: | Familiae Matros Redemptoris A. D. 1727. an= | nexa limulque officiole inlituta.*; miedzioryt kolorowany w epoce, wymiary mapy: 36×47 cm; wymiary wraz z kartuszem dedykacyjnym u dołu: 51×47 cm; skala ok. 1:1 300 000). Mapa ta narysowana została przez bliżej nam niezna-

²⁶ 3 kwietnia 2014 r. podczas sesji Rady m.st. Warszawy przegłosowana została decyzja o zmianie nazwy Muzeum Historycznego m.st. Warszawy na Muzeum Warszawy.

²⁷ W tłumaczeniu: Zobacz pod tym znakiem [sygnatura dłoni wskazującej kierunek miejscowości *Loiowogrod*]. 31 lipca Roku Pańskiego 1649 pod Łojowogrodem książę Janusz Radziwiłł, generał litewski, trzydzieści sześć tysięcy zbuntowanych Kozaków pokonał i pochwycił ich wodza Michała Krzyczewskiego (tłumaczenie Zbigniew Kolek, za co autor serdecznie dziękuje).

²⁸ Zakon trynitarzy sprowadzony został do Polski w 1684 r. do Lwowa przez króla Jana III Sobieskiego w okresie wojen tureckich. Ich zadaniem było wykupywanie Polaków z niewoli tatarskiej (jasyru). Działał na terenie Polski w latach 1685–1907, restytuowany w 1986 r. Obecnie jedyny dom zakonny w Polsce znajduje się w Krakowie (Podgórze), przy którym znajduje się kościół Przenajświętszej Trójcy.

²⁹ Nazwy miejscowości podane są w ich łacińskiej formie przymiotnikowej, do których musi być zawsze dodane słowo „Conventus”, np. *Conventus Cracoviensis*.

nego Fratera ab Angelo we Lwowie³⁰, a wyrytowa została przez wiedeńskiego rytownika Johanna Jakoba Lidla (1696–1771)³¹. Mapę tę wymienia już E. Rastawiecki na s. 136 w swojej *Mappografii dawnej Polski* (1846) w rozdziale IX. *Mappy duchowne*. pod poz. 5.

– szósty najrzadszy ostatni stan mapy Litwy Tobiasa Mayera (1723–1762) z 1812 r. wg Jana Nieprzeckiego (1718–1750) z 1749 r. (*MAGNŮ DVCATVS | LITHVANIAE | in Ivos PALATINATVS | et DISTRICTVS DIVISVS...*, miedzioryt kolorowany w epoce, 47×54 cm; skala ok. 1:1 600 000), opublikowanej przez Spadkobierców Homanna (zob. Katalog *Imago Poloniae II*, K93/1–4).

³⁰ Jego sygnatura w małym kartuszu u dołu po prawej stronie mapy tuż przy ramce w postaci *FR ab Ang: delin: | Leopoli*. została dodana na stanie drugim tej mapy, który nie posiada jednak poniżej dolnej ramki mapy kartusza dedykacyjnego (przycięty?). Egzemplarz warszawski stanu pierwszego poniżej dolnej ramki mapy posiada wyrytowany duży trójpolowy kartusz dedykacyjny, w którym później został odbity typograficznie tekst dedykacji dla biskupa koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy (1708–1754) zakończony datą: *Die 12. Octobr. Anno D. 1749*. Takich dwóch stanów tej mapy także wcześniej literatura przedmiotu nie rozróżniała.

³¹ Jego sygnatura w kartuszu u dołu po prawej stronie mapy: *Ioh: Iacob Lidl, sculp: Vienn*.

Literatura

- Alexandrowicz S., 1967, *Prace kartograficzne Józefa Naronowicza-Narońskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku*. „Zeszyty Naukowe UAM, Historia” z. 7, Poznań, s. 255.
- Alexandrowicz S., 2012, *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*. *Cartographia Magni Ducatus Lithuaniae XV–XVIII saeculorum*. Wyd. 3 poprawione i uzupełnione. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, s. 116, s. 121, s. 144 i przypis 289 na tej stronie, il. stanu pierwszego (egz. poznański) poz. 27.
- Aurea Porta Rzeczypospolitej, *Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku*, Katalog. Warszawa 1997.
- Bersohn M., 1887, *O rytownikach gdańskich*. Warszawa. Reprint Warszawa 1986, s. 41–47.
- Bietenholz P.G., 1997, *Daniel Zwicker (1612–1678)*. *Peace, Tolerance and God the One and Only*. Firenze: Casa Editrice Leo S. Olschki.
- Block J.C. (wyd.), 1891, *Das Kupferstich-Werk des Wilhelm Hondius. Mit alphabetischen und chronologischen Register sowie mit Reproduktionen nach des Künstlers besten Stichen*. Danzig: Verlag und Druck von A.W. Kafemann, poz. 6, s. 17.
- Brandt J.F., 1834, *Naturhistorische Bemerkung über Wurzelcochenille im Vergleich zur mexicanischen, als Zusatz zur vorstehenden Abhandlung des Herrn Hamel*. „Mém. Acad. Sc. St.-Pétersbourg” Sér. 6, 2e partie, T. 1 (3), livr. 1, s. 65–68.
- Buczek K., 1963, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*. *Zarys analityczno-syntetyczny*. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, s. 62–63 i przypis 216, il. stanu pierwszego (egz. wiedeński) ryc. XXXIX.
- Buczek K., 1982, *The history of Polish cartography from the 15th to the 18th century*. Amsterdam: Meridian Publishing Co. (Angielskie tłumaczenie rozprawy *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*. *Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963), s. 76–78 i przypis 283, il. stanu pierwszego (egz. wiedeński) ryc. 36.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. XVIII, s. 257. Reprint: Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1977.
- Ewicz K., 1997, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*. *Informator*. Poznań: Biblio-

- teka Raczyńskich, 121 s., o mapie D. Zwickera s. 71. *Gdańsk dla Rzeczypospolitej w służbie Króla i Kościoła*, 2004. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, (katalog wystawy).
- Gorski S.B., 1837, *Wiadomość historyczna o czerwcu araraskim i polskim czytana na posiedzeniu St. Petersburskiej Akademii Nauk d. 4 maja 1833 r. przez P. J. Hamela, tłumaczona z niemieckiego przez S.B.G. z przydaniem ogólnego rysu charakterów i obyczajów czerwca polskiego, jednej tablicy i karty błót Polesia według Zwickera z r. 1650*. Wilno: Nakładem i drukiem A. Marcinkowskiego,
- Hamel J., 1834, *Über Cochenille am Arart und über Wurzelcochenille im Allgemein*. „Mém. Acad. Sc. St.-Pétersbourg” Sér. 6. 2e partie, T. 1 (3), livr. 1, s. 9–64.
- Jakubski A., 1934, *Czerwiec polski (Porphyrophora polonica L.)*. Studium historyczne ze szczególnym uwzględnieniem roli czerwca w historii kultury, T. 1, Warszawa.
- Kawecki Z., Wernerówna H., 1975, *Opis mapy gdańszczanina Daniela Zwickera (1650) z rozmieszczeniem czerwca polskiego Porphyrophora polonica (L.) (Coccoidea) na Polesiu, uzupełniony dwiema mało znanymi pracami z XVII wieku*, „Memorabilia Zoologica” 27, Wrocław, 60 s., il. na klejce stanu pierwszego (egz. drezdeński) po s. 30.
- Kozica K., 2002, *Imago Poloniae. Dawna Rzeczpospolita na mapach, dokumentach i starodrukach w zbiorach Tomasza Niewodniczańskiego. Das Polnisch-Litauische Reich in Karten, Dokumenten und alten Drucken in der Sammlung von Tomasz Niewodniczański*, t. I (mapy) i t. II, Warszawa (katalog wystawy).
- Kozica K., 2004, *Dantiscum Emporium totius Europae Celeberrimum. Gdańsk i Bałtyk na mapach, widokach oraz dokumentach ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego (Bitburg, Niemcy), Danzig und die Ostsee in Karten, Ansichten und Dokumenten aus der Sammlung von Tomasz Niewodniczański (Bitburg)*. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, G77/2, s. 194–196 (w jęz. polskim i niemieckim), il. stanu pierwszego (egz. drezdeński) s. 195.
- Kozica K., 2013, *Gdański rytownik i wydawca Wilhelm Hondius i jego prace na polu kartografii polskiej*. W: *Kamienie milowe w kartografii*, pod red. J. Ostrowskiego i P.E. Wespiańskiego, „Z Dziejów Kartografii” T. 17. Warszawa, s. 139–173, il. stanu pierwszego (egz. poznański) s. 157.
- Kot S., 1960, *Jerzy Niemirydz w 300-lecie Ugody Hadziackiej*. Paryż, s. 25–26.
- Krogt P. van der Groot, E. de., 1997–2003, *The Atlas Bleu – Van der Hem of the Austrian National Library, vol. III. The British Isles, Northern and Eastern Europe. Descriptive catalogue of volumes 18–24 of the Atlas, vol. III*, Leiden: Hes & De Graaf Publishers, poz. 23:42, s. 465, il. kol. stanu pierwszego s. 465.
- Łodyński M., 1961–1968, *Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce*. T. 1–4. Warszawa.
- Olszewicz B., 1931, *Kartografia polska XVII wieku*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 5, nr. 36, poz. 73.
- Polski Słownik Biograficzny*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Beauplan G., t. 1, 1935, s. 384–386; Hondius W., t. 9, 1960–1961, s. 605–606.
- Rastawiecki E., 1846, *Mappografia dawnej Polski*, Warszawa: W drukarni S. Orgelbranda, s. 155.
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, T. I–VI, 1971–1998. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich.
- Sobieszczański F.M., 1868, *Zwicker (Daniel)*, w: *Encyklopedia powszechna*, T. 28. Warszawa: Wydawn. S. Orgelbrand, s. 776.
- Sokół S., 1960, *Medycyna w Gdańsku w dobie Odrodzenia*. Wrocław: Komitet Historii Nauki i Techniki PAN.
- Talbierska J., 2011, *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*. Warszawa: Wydawn. Neriton.
- Wernerówna H., 1971, *Rozmieszczenie czerwca polskiego Porphyrophora polonica (L.) (Homoptera, Coccoidea) w Polsce i w krajach ościennych*. „Przełąd Zoologiczny” T. 15, s. 287–291.

The map of the Polesie marshes from 1650 by Daniel Zwicker – two known copies, and two unknown copies discovered in Polish public collections

S u m m a r y

Keywords: The history of Polish cartography, marshes of Polesie, *Porphyrophora polonica*, Daniel Zwicker

The map of the Polesie marshes from 1650 elaborated by the outstanding Socinian and physician from Gdańsk, Daniel Zwicker (1612–1678), is one of the rarest and most precious maps in the history of Polish cartography. It is also famous for showing for the first time the places where a scale insect (*Porphyrophora polonica*) occurs. In the middle ages larvae of this insect were used to produce a valuable raw material to obtain red pigment called carmine dye. The map was engraved and published in Gdańsk by the well-known engraver Guilielmus Hondius (after 1597–1652). According to K. Buczek (1982) the map is of little significance from a cartographic point of view, but has considerable artistic value and was probably the best map produced by G. Hondius. Until recently no copy of this map was known to exist in Polish public cartographical collections, and until now all published map references in Polish or other languages quoted only two known copies of the map preserved in foreign collections: in Dresden (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitäts-

bibliothek, sign.: H. Polon. 23, III) and in Vienna (Österreichische Nationalbibliothek, sign.: 389.030-F.K. 23, Taf. 42). The author's latest research brought to light a third copy in 2011, this time in a Polish public collection – the Raczyński Library (Biblioteka Raczyńskich) in Poznań (sign.: M II 971 / 5706), which was purchased in 1985 after the death of a private collector. A fourth copy of this map was discovered by the author in the Museum of Warsaw (Muzeum Warszawy) in a composite atlas by Matthäus Seutter (1678–1757) purchased in 1960. What is more, this fourth copy of the map of the marshes of Polesye is the second state of the Zwicker map from the same year – 1650 (showing, among other additional details, information about the battle of Łojowogród on 31 July 1649). The existence of a second state was already presumed by K. Buczek (1963) on the basis of a copy of that state published in a Polish translation by Stanisław Batys Gorski of a work on the said insect (*Porphyrophora polonica*) by J. Hamel (Wilno 1837). A fifth copy of the Zwicker map is reputed to exist in the trade.

Translated by author

